

Марија ПАНДЕВСКА

УДК 94 (497) “1912/13“
 (049.3) 94 (497.7)
 “1912/13“ (049.3)

*Сто години од Балканските
 војни*, прилози од научниот
 собир одржан на 3 и 4
 декември 2012 година,
 МАНУ, Скопје 2013, 532

Кусиот приказ на публикацијата *Сто години од Балканските војни* и нејзиното академско значење ги поставувам во конотација со симболиката на сликарската техника позната како анаморфоза. Овој приод е малку неортодоксен затоа што вреднувањето на оваа публикација, која е посветена на историската геополитика, јас го вршам со лексиката на сликарскиот уметнички израз. Имено, поимот анаморфоза ја означува искривената/искривоколчената сликарска проекција која бара од публиката да употреби специјална направа или да заземе позиција на специфично видно поле за да може правилно да ја восприеми скриената симболика на платното. Во сликарството постојат два типа анаморфозни дела: оние на кои им треба промена на перспективата и оние на кои им се потребни специфични огледала за да се долови вистинската слика претставена на платното. Така, на пример, *Окото на Леонардо да Винчи* е најраниот пример на анаморфоза на перцепцијата, додека, пак, платното на Ханс Холбајн познато како *Амбасадорите*, кое е изложено во Националната галерија во Лондон, е најпознатото сликарско дело на анаморфозата. На ова платно една изобличена сликарска форма е поставена дијагонално, во долниот дел на композицијата. Кога оваа изобличена форма ќе се погледне од специфично определен правилен агол, таа пред публиката се трансформира во јасна форма на насликан човечки череп – симболиката на смртта. Всушност, накусо, анаморфозата е деформираната слика што се појавува во својата вистинска форма само кога ќе се погледне преку одреден нековенционален начин или кога треба да се употреби помагало – специјално огледало, најчесто во форма на цилиндар.

Според моето согледување, токму зборникот на трудови *Сто години од Балканските војни* може да се окарактеризира како алатката (огледалото) за гледање на (или пристапот на нековнеционалноста за гледање низ) големото платно на она што претставуваат и Балканските војни и Букурешкиот мировен договор како за Македонија и Македонците така и за другите балкански народи. Причините за тоа се и комплексни и повеќеслојни. Имено, од една страна стои фактот дека во општоцивилизацискиот развој веќе навлеговме во втората деценија на XXI век, а технолошкиот развој се побргу ги разбива комуникациските бариери. Меѓутоа, од друга страна, некои од парадигмите на XIX век, иако анахрони, силно се закотвиле во историското толкување на настаните стари веќе еден век. Па така, при одбележувањето на 100-годишнината од Балканските војни (1912–1913), низ академските центри на Европа се одржаа многубројни научни собири и на поголемиот дел од нив, освен во Република Турција и во Република Македонија, продолжи да се разгледува т.н. „ослободителен“ карактер на овие војни, или во поблаг случај, се избегнуваше да се говори за нивниот исклучително завојувачки и разорнувачки карактер. Во оптек продолжи да циркулира познатото користење на двојните аршини кога се оценуваа истите, особено во славопојките или жалопојките кој сè грабнал или загубил од она што го планирал да го освои или да го добие. На тој начин одново и одново се повторуваше искривоколчената слика за Балканските војни. Затоа, зборникот на трудови *Сто години од Балканските војни* е токму тоа – цилиндричното огледало кое на амбасадорското платно и на зелената маса на која се кроеја судбините на обичните македонски луѓе ја открива страшната стварност, т.е. вистинската слика на дипломатските и на пропагандните манипулации, гинењето, разорувањето, бегашето? и трајното раселување, менувањето на етничките карти преку геноцидни воени зафати, окупациите и окупациските системи веднаш придружени со асимилациски зафати. Исто како на сликата на Ханс Холбајн, се открива страшната слика на човечкиот череп, на она што единствено можат да го донесат војните – смрт, како масовна физичка смрт така и смрт на етничко-географската целина каква што била османлиска Македонија и раселување на нејзиното домородно, и христијанско и муслиманско, население. Статиите што се дел од оваа публикација, секоја одделно и сите заедно, го овозможуваат токму тоа – истап кон неконвенционалноста да се открие вистинската слика на овие војни такви какви што единствено можеле да бидат: завојувачки. Тоа што македонскиот јазичен опсег е доста стеснет, останува да биде ограничувачки фактор. Затоа оваа правилно поставена перцепција кон

сите нијанси на анаморфозното платно за Балканските војни и Букурешкиот мировен договор (кој донесе сè, ама не и мир) не може да се пласира како парадигма низ светските академски простори, надвор од ограничените кругови на научниците што го познаваат македонскиот јазик.

И како што, во суштина, доликува, публикацијата *Сто години од Балканските војни* започнува со воведната статија на претседателот на МАНУ, академик Владо Камбовски (11-24), кој како тема го избрал појавувањето на општествениот феномен на нацијата, погодувајќи во сржта на проблемите на големите мултиетнички империи каква што била и Османлиската. Имено, токму нациите и национализмот произлезен од политичките програми за формирање национални држави го претставуваат клучот во домино-ефектот, според кој, за некоја година по распаѓањето на Османлиската Империја, во Европа ќе се распадат и австроунгарското и руското царство, а зрелиот дваесетти век ќе го означи распаѓањето и на големите колонијални империи. Меѓутоа, одговорот на денешницата треба да се бара, како што запишал авторот, „во поимот на постоењето на културната нација“, напуштајќи ја дефинитивно парадигмата на „историските права на определената територија“. Тоа напуштање на парадигмата на модернизмот карактеристична за XIX век би требало да доведе до „ефективен модел на демократски политички систем, кој би имал капацитет да обезбедува внатрешна и регионална стабилност“. Но, авторот констатира дека тој „сè уште не е изграден како целовит и ефективен систем во државите на нашиот регион“. Корените на оваа неспособност да се стигне до оваа општобалканска цел се провлекуваат токму од периодот на Балканските војни и од незадоволените апетити како нивни исход, што резултирало со активно учество на истите актери и во двете светски војни.

Македонската историска и политиколошка мисла континуирано, од генерација во генерација, истражува и трага по причините што довеле до Балканските војни, одново навраќајќи се кон нив од различни аспекти. И она што е за нас карактеристично: секогаш критички разгледувајќи ги неповолните надворешни геополитички фактори, меѓутоа без заобиколување на вистината, на удар на критиката секогаш биле и внатрешните слабости на македонското националноослободително дело непосредно пред и за време на војните. И токму овие изречени кратки заблешки се однесуваат на статиите на авторите: Блаже Ристовски (25-70), кој обработил еден широк преглед на фактографија и анализа на историскиот процес на

создавањето на македонската нација. Меѓутоа, покрај сето тоа материјал?, неговите претстави откриваат и една друга значајна македонска општествена димензија. Имено, тој во својата статија јасно упатува на фактот дека во однос на одделни процеси и настани, македонската историска мисла, преку јавно изговорениот и напишаниот збор, никогаш не била унисона, дури и во времето на она што сега го нарекуваме едноумие. Како и тогаш, и сега различните аргументи и историски факти биле подложни на постојани дебатирања, што, впрочем, и ѝ доликува на една научна дисциплина. И таа дебата по сите отворени прашања продолжува. Така, авторот Владо Поповски (71-86) се задржал на геополитиката на руската империја во потрага по отсуството на нејзината поддршка за формирање посебна македонска држава, лоцирајќи три одлучувачки причини кои ја оневозможиле реализацијата на таа идеја, т.е. нејзиното пролонгирање до АСНОМ-ските решенија. Ванчо Ѓорѓиев (107-127), пак, во својата концизна споредбена анализа на реформските зафати во Османлиската Империја и нивните неуспеси лоцира дел од причините за неможноста за создавање каква било кохезија на османлиската мултиетничка империја на Балканот. Македонската историографија има продуцирано доста трудови што ги работат овие реформи во Империјата, меѓутоа оваа куса и содржајна причинско-последична анализа е иновативна во својата перцепција на општите состојби во и околу османлинска Македонија. Жила Ленина (229-242) се навраќа кон либералните сфаќања и принципите за способноста на една национална држава да го оствари својот опстанок поставени во XIX век, што неминовно кај малите балкански народи ќе доведе до аспирации за завојување туѓи територии. Овие либерални сфаќања за „животоспособноста“ на државите таа ги разгледува низ критиката на оваа парадигма од познатиот теоретичар на нацијата Ерик Хобсбаум, како и низ контроверзните односи на малите држави и нивните држави-покровителки; во малку поширок контекст, за причините и за последиците од Балканските војни се поставени и статиите на Валентина Миронска-Христова (131-146), и тоа низ една историска преспектива за времето на XIX век, и на Африм Османи (243-254), кој се обидува да направи споредбена анализа на историските фази за функционирањето на казненото право на територијата на османлиска Македонија.

На овие пишувања се надоврзува статијата на Иван Катарциев (87-106), која во себе ги содржи елементите на поврзување на историјата и сегашноста. Имено, елаборирајќи ги претензиите на балканските држави кон османлиска Македонија од XIX век, авторот

го става својот текст во корелација со јубилејните празнувања на т.н. „ослободителни“ напори на завојувачите. Така статијата на Катарџиев се поставува како еден пермин кон статиите на авторите Димитар Мирчев, Дејан Маролов и на Билјана Поповска/Иванка Додевска. Особено со својата статија, Мирчев (213-228), кој веќе поставените постулати на Катарџиев ги разгледува низ теориско-критичка анализа на актуелните национални доктрини на македонските соседи, но и пошироко на Балканот, докажува дека тие доктрини не се поместиле од својата позиција на модернизмот карактеристична за XIX век. Меѓутоа, постмодерната теорија на деконструкција на историските митови ја користат само како барање упатено кон македонската држава. Од друга страна, Дејан Маролов (255-272) во својата статија се обидува иновативно да ги интерпретира Балканските војни низ призмата на теориската рамка на концептот познат како *безбедносна дилема*, додека Билјана Поповска и Иванка Додевска (205-212) даваат еден концизен преглед на последиците од Балканските војни, од повторното санкционирање на Букурешкиот мировен договор по Првата светска војна во Версај (и придружните договори) до денешните денови на функционирање на парламентарната демократија во Република Македонија и неизвесностите на патот на нејзиното осамостојување и меѓународно признавање.

Вториот корпус статии кои се дел од оваа публикација се состојат од богатство на историска фактографија – тој неизбежен и незаменлив фундамент на историјата. И сите овие статии се распределени така што ги разлачуваат најразличните аспекти на Балканските војни. Имено, три статии од овој зборник на трудови им се целосно посветени на дел од битките и воените дејства и во нив низ различни формални формации или неформални дружини се разгледува македонското учество во Првата и во Втората балканска војна, при што се елаборирани и условите и причините под кои Македонците ја прифатиле идејата за учество во нив. Тоа се статиите на Александар Трајановски (147-170) и на Александар Стојчев (171-194), кои не се поклопуваат, туку меѓусебно се надополнуваат, давајќи богатство од податоци за она што се случувало на овие делови од фронтските линии. Притоа, Трајановски го збогатил својот текст и со интересни изворни илустрации. За другата страна на медалот во однос на македонското учество во Балканските војни се зборува во статијата на Исмет Кочан (335-350), затоа што синтагмата за постоење „хумана војна“ (нешто што и до ден-денешен се обидуваат да го користат одредени светски политичари) е, всушност, само оксиморон. Како нивни антипод во зборникот е поместена статијата на Наташа Котлар-

Трајкова и Вера Гошева (195-204), која ја следи трагиката на војните во однос на цивилното население. Во случајов тоа е градот Солун, но описите за ужасите едноставно можат да се пресликаат на кој било друг македонски топоним, и пошроко на секој топоним низ кој поминале овие војни на еден или на друг начин. За етничката група на македонските Власи и раздробувањето на нивното етничко ткиво под притисок на странските пропаганди во османлиска Македонија и нивното учество во различните војски на т.н. „ослободители“ пишува Никола Минов во својата статија (463-478).

Дипломатските аспекти на Балканските војни се разгледани одново низ статијата на Македонка Митрова (во коавторство со Марија Пандевска) (275-294) и статијата на Далибор Јовановски (295-310), и тоа Митрова преку синтетизирање на богатата фактографија и преку анализата ја разгледува позицијата на српското кралство и неговата потреба и планови да се прошири на туѓи етнички територии само за да може да се позиционира во Вардарската Долина и да добие излез на море, додека Јовановски кон својата тема пристапил од еден интересен аспект – со биографска конотација осврнувајќи се на Елефтериос Венизелос и неговата идеја за „Грција како држава на два континента и пет мориња“, кој, пак, не може да се одвои од политиката на војните. Во случајот, пак, со статијата на Стефан Влахов Мицов (311-316), иако насловот носи ограничување само врз бугарската историографија, всушност повеќе се говори за бугарската пропаганда која ги продуцирала овие војни. Авторите Фехари Рамадани и Ѓула Челику (351-372) воопшто не се ограничиле на темата што ја носи нивниот наслов, т.е. само на дипломатијата на Австро-Унгарија. Тие разгледуваат пошироки контроверзни аспекти поврзани со периодот пред и за време на војните, кои е добро што сега се објавуваат за да може и дебатата по нив во науката да се одвива според правилата на академските дисциплини. Овој блок статии поврзани со дипломатско-политичките аспекти на војните се заокружува со трудот на Вера Лалчевска (373-382), која низ историјатот на формирањето и функционирањето на Карнегиевата комисија пред стотина години го поставува прашањето за можноста денес да се користи нејзината моќ за да се помогне во надминувањето на блокадите со кои се соочува Република Македонија.

Еден посебен корпус од седум статии претставуваат заокружена целина, која зборува за одгласите на Балканските војни и меѓу современите, академските средини, како и во печатените медиуми. Така, Димитар Пандев (317-334) дава исцрпна анализа на

делото на А. М. Селишчев, кој од Русија непосредно по завршувањето на Балканските војни во 1914 година доаѓа во Македонија и на самиот терен се запознава со нејзината етнографија, историјата на писменоста и со македонската дијалектологија. Авторот подвлекува дека „неговите проучувања тој ќе ги издигне на рамниште на студии по македонистика на Катедрата за словенска филологија на Московскиот државен универзитет“. Интересен пример за богата фактографија презентирани преку историската фотографија има приложено Билјана Ристовска-Јосифовска (385-408), пренесувајќи ги и анализирајќи ги ретките фотографии од страниците на руското списание *Искри*, додека двете статии, тие на Лилјана Гушевска (409-418) и на Шенер Билјали (419-426), го носат читателот на страниците на познатите светски дневни весници. Гушевска ги следи написите за и околу Балканските војни на Џ. Д. Баучер, редовен дописник на *Тајмс* од Балканот, а Билјали низ поголем број весници на англиски јазик ги пренесува дописничките коментари за Кумановската битка. И Балканските војни и активностите на Македонската револуционерна организација се предадени во двете статии поставени од различна перспектива. Имено, Драги Ѓоргиев (427-438) погледнува низ диоптријата на спомените на османлиите Селаникли Шемседин и Ахмед Нијази-бег, а Тодор Чепреганов (439-448) низ пишувањето на современикот на настаните Христо Силјанов. Овој турнус од статии завршува со обидот на Марија Емилија Кукубајска (449-462) да изврши промена на искривоколчената слика што Роберт Каплан ја дава за Балканот во неговото дело *Балкански духови*.

Локалните теми се темите што исто така говорат како војните на микрониво се одразиле директно врз населението на одделни македонски области и за оваа поголема тема свои видувања базирани на истражување приложиле Силвана Сидоровска-Чуповска (479-486), разгледувајќи ги просветните и политичките прилики во Велес во годините на војните и првите мерки на новите српски окупациски власти. Оливер Цацков (487-494) ги разгледува последиците од војните врз животот во Штип и неговата околина и првите активности на бугарските окупациски власти по Првата балканска војна. Промената на властите во еден кус период пред војните и по нив е разгледан низ аспектот на три нови и различни училишни и образовни системи во периодот на само една каледнарска година во статијата на Марија Коцева (511-518). Примерот на Штип го следат и другите македонски градови кои поминале низ ваквата куса транзиција на различните окупациски системи. За епидемиите, како придружен елемент на војните, се зборува во статијата на Елена Јосимовска и

Верица Јосимовска со посебен осврт на Брегличката епидемија од 1913 година (495-510). Статијата, пак, за Комитското оро на Владимир Јаневски (519-527) се навраќа на еден од филиграните на богатата македонска фолклорна ризница, кој во себе ја носи мимичката игра и говорот на телото кои ја раскажуваат приказната за борбата и за воените вештини на македонските комити.

Ова е кусиот преглед на 33-те статии што го обликуваат обемениот зборник *Сто години од Балканските војни*. И на авторите и на читателите им го оставам правото да се согласат или не со моите куси нотации. Исто така, во овој критички приказ на оваа публикација, и читателите и авторите ќе забележат дека не се придржував стриктно до редоследот на статиите во однос на содржината дадена на зборникот. Тоа не се должи на некаква критика за уредувачкиот одбор, туку на моето тежнење на што помал број страници да ги разложам сите сегменти на оваа публикација во обид што подобро своите размисли да ги артикулирам пред читателската публика.

И на крајот, но не со помала важност треба да се истакне дека за да може да се изврши обликувањето на ова издание како краен продукт за читателот, се потребни и усилбите на луѓето што ја работат комплетната логистика. Во овој случај тоа се членовите на Организацискиот одбор на научната конференција, но уште поважно, секретарите на научниот собир Нуман Аруч, Гоце Алексоски и најмногу Нада Хаџи Николова. Не треба да биде занемарен и трудот на Марјан Марковиќ како јазичен редактор и англиската лектура на Наде Георгиева. А навременото завршување на овој колективен труд не би било можно и без малиот, но ефикасен сектор за издавачка дејност на МАНУ, односно придонесот на Виолета Јовановска, Драгица Топузовска и особено, во овој случај, на Соња Трајановска. И кон нив треба да бидат упатени зборови на пофалба за комплетно завршената задача.